

Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky

ČTRNÁCTÁ PŘEDNÁŠKA

Rudolf Steiner

Trojčlennost tělesného organismu. Rozčlenění hlavy v část hlavovou, hrudní (nos jako metamorfóza plic) a končetinovou (ústa); končetiny jako metamorfóza čelisti. Soustava hrudi a trupu mezi hlavou a končetinami: horní část hrudi má náběh k vytváření zjemněných hlavových forem (hrtan a mluva), spodní část hrudi k vytváření zhrubších forem končetinových (sexuální orgány). Oslovování fantazie v učební látce posledních let základní školy; příklad Pythagorovy věty. Základní podmínka učitelské práce: oživovat učební látku fantazií, tj. prostupovat ji citem a vůlí. Puntičkářství je pro učitele něčím nemravným. Názory 19. století na uplatňování fantazie ve výchově; Schelling. Motto pro pedagoga: fantazie, pravdivost, odpovědnost.

STUTTGART, 5. ZÁŘÍ 1919

Zabýváme-li se člověkem tak, jak jsme to pro vytvoření skutečného pedagogického umění dosud činili, potom si vedle nejrůznějších jiných věcí začneme všimnout i zevní tělesné trojčlennosti člověka. Začneme jasně odlišovat všechno, co souvisí s procesem vzniku hlavy, s tvarem lidské hlavy, od toho, co vůbec nějak souvisí s vytvořením hrudi a trupu, a zase od toho, co souvisí s formováním končetin. Přitom si ovšem musíme představit, že nakonec útvar končetin je mnohem složitější, než si obvykle představujeme: protože to, co v zásadě patří ke končetinám a je vytvářeno zvenčí dovnitř, pak pokračuje do nitra člověka. Takže musíme u člověka rozlišovat to, co je budováno zevnitř ven, a to, co je jaksi zvenčí vsunuto do lidského těla.

Když budeme přihlížet k této trojčlennosti lidského těla, začne nám být obzvlášť zřejmé, že hlava člověka už je jakýsi celý člověk, celý člověk, vyčleněný a vyzvednutý z řady zvířecích útvarů. K hlavě patří nejprve hlava v užším smyslu. Hlava má ovšem i svůj trup: to je všechno, co souvisí s nosem. A hlava má i končetinovou část, která pokračuje do dutiny těla: to je všechno kolem úst. Takže na lidské hlavě vidíme, že je v ní tělesně obsažen celý člověk. Jenomže hrud' hlavy už je zakrnělá. Natolik zakrnělá, že jaksi všechno, co patří k nosu, prozrazuje jenom nezřetelně, jak to tvarově souvisí s plícemi. Ale to, co patří k nosu, bylo formováno obdobným způsobem jako plíce. Dalo by se říci, že lidský nos představuje cosi jako metamorfózané plíce. Proto nos přetváří i proces dýchání tak, že ho rozvíjí více směrem do fyzického. Že se snad díváte na plíce jako na něco méně duchovního než nos, to je omyl. Plíce jsou stavěny uměleji, bohatěji. Jsou prostoupeny duchem, nebo alespoň duševností, více než nos, který se vlastně, chápeme-li věc opravdu správně, staví do lidské tváře velmi nestoudně směrem ven, zatímco plíce skrývají svou existenci mnohem cudněji, přestože jsou duševnější než nos. Se vším, co náleží k výměně látek, co náleží k trávení a výživě a co je pokračováním sil končetinových směrem dovnitř do člověka, s tím vším je spřízněno, co patří k lidským ústům, která přece také nemohou zapřít svoje spříznění s výživou i se vším, co patří k lidským končetinám. Tak je hlava člověka celým člověkem, jenom s tím, že u něho zakrnělo to, co nemá výrazně hlavový ráz. Hlava má i svou hrud' a své břicho, ale ty u ní zakrněly.

Podíváme-li se naproti tomu na člověka končetin, tedy ten je ve všem, co je na něm možné zevně pozorovat, ve vnějším vytváření své podoby, v podstatě přetvořením obou čelistí člověka, horní a dolní. Co dole a nahoře obepíná vaše ústa, je jenom v zakrnělé podobě totéž, čím jsou vaše nohy s chodidly a vaše paže a ruce. Musíte si tedy jenom představit ve správném rozložení. Teď můžete říci: Když si nyní představím, že mé paže a ruce jsou horní čelisti, moje nohy s chodidly dolní čelisti, pak se musím zeptat: Kam je namířeno to, co je vyjádřeno těmito čelistmi? Kde tady dochází k nějakému kousání? Kde jsou tady ústa? - A tu si musíte odpovědět: Jsou tam, kde horní část vaší paže dosedá k

vašemu tělu, a tam, kde horní část vašich nohou, vaše stehenní kosti, dosedají k vašemu tělu. Představte si tedy, že toto je lidský trup (kresba), pak si musíte představit, že někde tady venku (vpravo od nákresu) je hlava jako taková; ta otvírá ústa směrem nahoru a otvírá ústa směrem dolů, takže si můžete představit, že tato neviditelná hlava má prazvláštní tendenci otevírat své čelisti směrem k vaší hrudi a k vašemu břichu.

Co dělá tato neviditelná hlava? Ta vás stále požívá, otevírá svoje ústa proti vám. A tady máte ve vnější tělesné podobě podivuhodný obraz něčeho, co je skutečností. Zatímco pravá hlava člověka je hlava fyzicky-hmotná, je hlava, která patří ke končetinám, hlava duchová. Stává se však maličko hmotnou, aby mohla člověka ustavičně požírat. A ve smrti, když člověk zemře, už ho pohltila docela. Tak vypadá doopravdy onen podivuhodný proces vyplývající z toho, že naše končetiny jsou stavěny tak, že nás neustále pojídají. Svým organismem ustavičně vklouzáváme do rozevřených úst naší duchovosti. Duch ustavičně žádá, abychom se mu v oddanosti obětovali. A také v podobě našeho těla je tato oběť naší oddanosti vyjádřena. Nepochopíme lidskou podobu, nevšimne-me-li si, jak už vztahem lidských končetin k ostatnímu lidskému tělu je vyjádřena tato oběť oddanosti duchu. Takže bychom mohli říci: Přírozená stavba hlavy a přírozená stavba končetin jsou u člověka navzájem v protikladu a přírozená povaha lidské hrudi nebo trupu, jež je uprostřed mezi nimi, je v jistém ohledu to, co oba tyto protiklady udržuje v rovnováze.

V lidské hrudi je právě tolik z přirozenosti hlavy jako z přirozenosti končetin. Přirozenost končetin a hlavy se spolu mísí v přirozenosti hrudi. Hruď má směrem nahoru neustále sklon měnit se v hlavu, a směrem dolů má neustále sklon se utvářet tak, aby se přizpůsobila končetinám, které se natahují směrem k ní, tedy zevnímu světu, jinými slovy: má sklon stávat se něčím, co odpovídá přirozenosti končetin. Horní část hrudi má stále přirozenou tendenci měnit se v hlavu, dolní část má stále tendenci měnit se v člověka končetinového. Tedy horní část lidského trupu se chce stále měnit v hlavu, jenomže nemůže; druhá hlava jí v tom totiž překáží. Tak vytváří ustavičně jenom jakýsi obraz hlavy, nebo řekněme: něco, co je začátkem skutečného vytváření hlavy. Či nerozpoznáváme jasně, jak v horní části hrudi se objevuje náběh k vytvoření hlavy? Ano, je tam hrtan, kterému se v němčině dokonce říká z naivního jazykového citu „Kehlkopf (tj. „hlava v hrdle“). Lidský hrtan není naprosto ničím jiným než zakrnělou lidskou hlavou, hlavou, která se nemůže stát úplně hlavou, a proto svůj hlavový ráz vyživá lidskou řečí. Lidská řeč je pokus hrtanu, podnikaný ustavičně znova ve vzduchu, pokus zformovat se do podoby hlavy. Jestliže se hrtan například pokouší změnit se v nejhořejší část hlavy, objevují se ony hlásky, které jasně ukazují, že jsou nejsilněji zadržovány lidskou přirozeností. Jestliže se hrtan pokouší stát se nosem, tedy se nemůže stát nosem, protože mu v tom brání skutečný nos, ale ve vzduchu vytváří pokus stát se nosem a tím vznikají nosovky. Náš nos tedy zadržuje onen vzdušný nos, který tu už vzniká v nosovkách. Je mimořádně významné, že člověk, když mluví, ustavičně podniká ve vzduchu pokus produkovat kousky hlavy, a že se tyto kousky hlavy pak zase šíří vlnivými pohyby, které se nakonec zarážejí o tělesně vytvořenou hlavu. To je podstata lidské řeči.

Nebudete se proto divit, že ve chvíli, kdy hlava je do jisté míry tělesně dotvořena, asi tak kolem 7. roku, naskytá se už po výměně zubů příležitost prostoupit onu duševní hlavu, vyháňenou z hrtanu, jakousi kostrou. Jenže to musí být kostra duševní. Toho dosahujeme tím, že už nerozvíjíme řeč jenom nadivoko napodobováním, nýbrž že jsme podněcováni k rozvíjení řeči za pomoci gramatiky. Mějme přece na paměti, milí přátelé, je-li nám dítě předáno do základní školy, že u něho musíme vyvolávat duševně podobnou činnost, jakou konalo tělo, když do této organizace vpravovalo druhé zuby! Tak zpevňujeme, ale jenom duševně, tvorbu řeči, když do ní rozumným způsobem vnášíme gramatiku: to, co z řeči má vliv na psaní a čtení. K lidské mluvě získáme správný citový vztah, budeme-li vědět, že slova, která člověk formuje, mají skutečně vlohu stát se hlavou.

A dále: Jako má lidská hrudní část směrem nahoru tendenci stát se hlavou, tak má směrem dolů tendenci měnit se v končetiny. Tak jako to, co vychází z hrtanu v podobě řeči, je zjemnělá hlava, hlava, která zůstala ještě vzdušnou, tak je všechno, co vychází z lidské hrudi směrem dolů a organizuje se se sklonem ke končetinám, zhrublou přirozeností končetinovou. Zhuštěnou, zhrublou přirozeností

končetin je to, co jako by do člověka vsouval vnější svět. A dospěje-li jednou věda o přírodě k tomu, že probádá tajemství, jak tu jsou ruce a nohy vsunuty ve zhrublé podobě do člověka, a to více dovnitř, než nakolik vystupují navenek, potom tato věda o přírodě vybadá záhadu sexuality. A potom teprve člověk najde správný způsob, jak o něčem takovém mluvit. Nedivme se proto, že všechno to dnešní běžné povídání o tom, jak se má postupovat při sexuálním poučování, celkem nemá hlavu ani patu. Vždyť není možné vysvětlovat něco, čemu sami nerozumíme. Co současná věda vůbec nechápe, to je to, co jsme si pouze naznačili, když jsme nyní charakterizovali člověka končetinového ve spojitosti s člověkem trupu. Co bychom však měli vědět, je toto: Právě tak, jako jsme v prvních letech základní školy jaksi vsouvali do duševnosti dětí něco obdobného tomu, co se před sedmým rokem vtiskuje do přirozenosti zubů, tak bychom měli v posledních letech základní školy vsouvat do dětského duševního života všechno to, co má svůj původ v přirozenosti končetin a co se plně projeví teprve po pohlavní dospělosti.

A tak jako se v prvních školních letech ve schopnosti učit se psát a číst ohlašuje duševní výměna zubů, tak se v tom, co nazýváme činností fantazie a co je prolno to vnitřním teplem, ohlašuje všechno to, co duše vyvíjí ke konci let strávených v základní škole, od 12., 13., 14. a 15. roku. Tehdy vystupuje obzvlášť zřetelně všechno, co v okruhu duševních schopností je odkázáno na to, aby tím proudila duševní láska, tedy to, co se obráží v síle fantazie. Sílu fantazie musíme obzvlášť oslovovat v posledních letech základní školy. Mnohem více si můžeme dovolit, když dítě vstoupí v 7. roce do základní školy, rozvíjet v něm psaním a čtením intelektuální, než abychom opominuli ustavičně vnášet fantazii do jeho objevující se soudnosti - neboť soudnost se pomalu objevuje od 12. roku. Při všem, co dítěti podáváme v těchto letech a čemu se musí učit, musíme podněcovat jeho fantazii; tak je musíme seznamovat se vším, co patří do vyučování dějepisu a zeměpisu.

A fantazii vlastně oslovujeme i tehdy, když například dítěti vykládáme: Hleď, viděls lupu, viděls spojovací, konvexní čočku, která sbírá a soustřeďuje světlo; takovou čočku máš ve svém oku. Znáš temnou komoru, ve které se zobrazují zevní předměty; takovou temnou komorou je tvoje oko. - I tady, když ukazujeme, jak je zevní svět vestavěn smyslovými orgány do lidského organismu, i tady vlastně oslovujeme fantazii dítěte. Neboť to, co je zde do nás vestavěno, vidíme přece, když to vyjmeme z těla, zevně jenom jako něco mrtvého, na živém těle to přece nevidíme.

Právě tak ani všechno vyučování, které pak věnujeme geometrii, dokonce i aritmetice, nesmí opominout, aby oslovovalo fantazii. Budeme oslovovat fantazii, jestliže budeme stále usilovat, tak jak jsme se o to pokoušeli v prakticko-didaktických hodinách, abychom například plochy učinili dítěti nejenom něčím pochopitelným pro rozum, nýbrž abychom podstatu ploch mu učinili něčím pochopitelným i v tom smyslu, aby muselo používat fantazie dokonce i v geometrii a v aritmetice. Proto jsem ve včerejším semináři řekl, že se divím, že nikdo nepřišel na to, aby Pythagorovu větu vysvětloval i takto: Předpokládejme, že tu jsou tři děti. Jedno dítě musí nafoukat tolik prachu, aby se tím prachem pokryl jeden ze čtverců; druhé dítě musí nafoukat tolik prachu, až bude prachem pokryt druhý čtverec, a třetí dítě tolik, až bude prachem pokryt malý čtverec. Potom bychom fantazii dítěte napomohli tím, že bychom mu ukázali: Velká plocha musí být zafoukána takovým množstvím prachu, aby prach, který patří k nejmenší ploše, a ten, který patří k druhé, o něco větší ploše, se dohromady zcela rovnaly prachu, který je na první ploše. Tím by dítě - ne sice s matematickou přesností, ale tvořivě a s fantazií - přeneslo svou chápavost do vyfoukaného prachu. Sledovalo by plochu svou fantazií. Pomocí zviřené a usazujícího se prachu, který by se navíc musel nafoukat do tvaru čtverce - to se přirozeně nemůže odehrát ve skutečnosti, tady se neobejdeme bez fantazie - by dítě za pomoci fantazie pochopilo Pythagorovu větu.

Tak se musí stále přihlížet k tomu, že zvláště v těchto letech je třeba ještě rozvíjet to, co přechází z učitele na žáka jako souhrn takových podnětů, z nichž se může rodit fantazie. Učitel musí sám v sobě udržovat učební látku jako něco živého, musí ji prostupovat fantazií. To nejde jinak, než když ji

prostoupí citem a vůlí. To působí často velmi podivuhodně i v pozdějších letech. Co se v posledních letech základní školy musí vystupňovat, co je obzvlášť důležité, je společenství, chápající společný život učitele s žáky. Nikdo se proto nestane dobrým učitelem základní školy, kdo se nebude snažit utvářet celou učební látku vždycky znova, s využitím fantazie, utvářet svou učební látku pokaždé zase nově. Neboť je tomu opravdu tak: Když si jednou něco připravíme s plným zapojením fantazie a po letech to pak přesně zopakujeme, je to už něco rozumově zamrzlého. Fantazii je třeba ustavičně udržovat při životě; jinak její výtvořiny rozumově zamrznou.

To však osvětluje, jaký musí být sám učitel: nesmí v žádné chvíli života zakysnout. A jsou dva pojmy, které se nesmějí sdružit, má-li se život zdárně rozvíjet: totiž učitelské povolání a puntičkářství. Kdyby se mělo někdy v životě spojit učitelské povolání s puntičkářstvím, vyvolal by tento sňatek větší neštěstí, než jaké by jinak mohlo vůbec kdy v životě vzniknout. Ne, nemyslím, milí přátelé, že bychom musili připustit takovou absurdnost, jako že by se povolání učitele a puntičkářství už byly někdy v životě spojily!

Z toho také vidíte, že existuje jistá vnitřní moralita vyučování, vnitřní závazek pro vyučování, opravdový kategorický imperativ pro učitele! A tento kategorický imperativ zní: Udržuj svoji fantazii při plném životě. A cítíš-li, že se stáváš puntičkářem, řekni si: Puntičkářství nechť si je pro jiné lidi nešvar - pro mne to je špatnost, nemravnost! Tak musí smýšlet učitel. Nestane-li se to jeho smýšlením, měl by uvažovat o tom, aby se toho, co si získal pro učitelské povolání, naučil postupně používat v životě pro nějaké jiné zaměstnání. Těchto věcí se přirozeně nelze v životě dopracovat úplně ideálně, ale musíme takový ideál přece aspoň znát!

Avšak právě nadšení pro tuto pedagogickou morálku nezískáte, nenecháte-li se zase prostoupit oním základním poznatkem, že hlava už je sama celým člověkem, u něhož jenom zakrněly končetiny a hrudí; že každý článek člověka je celým člověkem, jenže u člověka končetiny je hlava úplně zakrnělá a u člověka hrudí jsou hlava a končetiny v rovnováze. Použijete-li tohoto poznatku jako základu své práce, pak z tohoto základu získáte onu vnitřní sílu, která vám může prodchnout pedagogickou morálku potřebným nadšením.

To, co člověk v sobě rozvíjí jakožto svou intelektualitu, to má silný sklon zlenivět. A nejvíce to zleniví, jestliže to člověk ustavičně sytí jen materialistickými představami. Dostane to křídla, sytí-li to představami získanými z ducha. Ty však dostaneme do duše pouze přes fantazii.

Co se druhá polovina 19. století nahromovala proti pronikání fantazie do vyučování! V první polovině 19. století se vyskytují takové zářící postavy jako například *Schelling*, osobnosti, které ještě uvažovaly zdravěji i v pedagogice. Přečtěte si to krásné, podnětné Schellingovo pojednání „O metodě akademického studia“ - což ovšem není pro základní, ale pro vyšší stupeň školy kde však žije duch pedagogiky z první poloviny 19. století. Ve druhé polovině 19. století byl tento duch v poněkud maskované formě v podstatě špiněn; tehdy bylo napadáno všechno, co by chtělo vstoupit do lidské duše oklikou přes fantazii. Lidé se stali zbabělými vůči duševnímu životu, protože měli za to, že ve chvíli, kdy se člověk nějak oddá fantazii, klesne ihned do náruče nepravdy. Člověk neměl odvahy být samostatný, být v uvažování svobodný, a přece se snoubit s pravdou, a ne s nepravdou. Člověk se bál se pohybovat v myšlení svobodně, protože se domníval, že by tím ihned přijal do duše nepravdu. Tak musí učitel k tomu, co jsem právě řekl, k tomu, že svou učební látku prostoupí fantazií, ještě připojit odvalu k pravdě. Bez této odvahy k pravdě nevystačí při vyučování se svou vůlí, zvlášť u trochu starších dětí. To však, milí přátelé, co se rozvíjí jako odvala k pravdě, to se musí na druhé straně sdružit se silným pocitem odpovědnosti vůči pravdě.

Potřeba fantazie, smysl pro pravdu, pocit odpovědnosti, to jsou ony tři síly, které jsou nervem pedagogiky. Kdo chce do sebe přijmout pedagogiku, nechť si před ni napíše jako motto: Prodchni se schopností fantazie, měj odvalu k pravdě, zbystři svůj cit pro duševní odpovědnost.